

KAYITDIŞI EKONOMİNİN VERGİ DENETİMİ VE PARASAL ORAN YÖNTEMİYLE ANALİZİ: TÜRKİYE ÖRNEĞİ*

THE ANALYSIS OF INFORMAL ECONOMY WITH MONETARY RATE AND TAX AUDIT METHODS: THE CASE OF TURKEY

Yrd. Doç.Dr. Canan SANCAR ÖZKÖK

Gümüşhane Üniversitesi, KADMYO, Muhasebe ve Vergi Bölümü
canansancar@gumushane.edu.tr

Öz

Kayıt dışı ekonomi, vergi gelirlerinin azalmasına, GSYH'nin düşük çıkmasına ve bunlara benzer birçok olumsuzluğa neden olduğu için ülke ekonomisini olumsuz etkilemektedir. Bu çalışmada, Türkiye'de 1998-2015 döneminde kayıt dışı ekonominin boyutu tahmin edilmiştir. Ayrıca, kayıt dışı ekonomiye dayanarak vergi kaçığının miktarı tahmin edilmiştir. Kayıt dışı ekonomiyi tahmin etmek için parasal oran ve vergi denetimi yöntemi kullanılmıştır. Tahmin sonucunda, kayıt dışı ekonominin boyutunun %25 ile %50 arasında değişim gösterdiği elde edilmiştir. Ayrıca, tahmin sonuçları kayıt dışı ekonominin giderek azaldığı sonucuna ulaşılmıştır. Dolayısıyla bu sonuçlar, politika yapımcılarının kayıt dışı ile mücadelede kararlı olduklarını göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Kayıt dışı ekonomi, Vergi Denetimi Yaklaşımı, Parasal Oran Yaklaşımı.

Abstract

The informal economy affects the country's economy negatively for it leads to lower tax revenues, lower GDP, and many other similarities. In this study, the size of the informal economy in Turkey between the years of 1998-2015 is estimated. Moreover, the amount of tax evasion is estimated based on the informal economy. Monetary rate and tax audit method are used to estimate the informal economy. As a result of estimation, the size of the informal economy varies between 25% and 50% is estimated. Furthermore, the estimation results show that the informal economy is gradually decreasing. Therefore, these conclusions show that policy makers are determined to struggle the informal economy.

Keywords: Informal economy, Monetary rate, Tax Audit.

* Bu çalışma, 11-12 Mayıs 2017 tarihlerinde, Turgut Özal Uluslararası Ekonomi ve Siyaset Kongresi IV de sözlü bildiri olarak sunulmuştur.

1. GİRİŞ

Kayıt dışı ekonomi, kamunun denetimi dışındaki ekonomik faaliyetler olarak tanımlanabilir. Kayıt dışı ekonomi, ya hiç belgeye bağlanmayarak ya da içeriği gerçeği yansıtmayan belgelerle gerçekleştirilen ekonomik olayın, devletten ve işletme ile ilgili öteki kişilerden (ortaklardan, alacaklılardan, kazançta katılan işçilerden vb) tamamen veya kısmen gizlenerek, kayıtlı (resmi) ekonominin dışına taşınmasıdır (Altuğ, 1999:257).

Kayıt dışı ekonomi, kamunun denetimi dışındaki ekonomik faaliyetler olarak da tanımlanabilir. Bireylerin veya işletmelerin ekonomik faaliyet ve işlemlerini kamunun denetimi dışında tutmasının en önemli nedeni ise vergi kaçırma arzudur. Bu bağlamda tanım olarak belirtecek olursak; Geniş anlamda vergi kaçakçılığı, vergiye karşı koyma olarak nitelendirilmektedir. Dar anlamıyla vergi kaçakçılığı ise, vergi kanunlarına aykırı davranmak ve kanunları uygulamakla görevli bulunan idarenin aldığı önlemlere karşı gelmek suretiyle, ya da az vergi ödemek şeklinde olabilmektedir.

İşleyişi ve nedenleri bakımından son derece kapsamlı ve karmaşık olan kayıt dışı ekonomi kavramı ülkeler için meydana getirdiği sonuçlar nedeniyle büyük önem arz etmektedir. Kayıt dışı ekonomi, gerek ekonomik büyüme gerekse ekonomik istikrarı temin etmek için devletin uyguladığı makroekonomik ve genelde ‘telafi edici’ politikaların etkinliğinde aşınma meydana getirmektedir (Savaşan, 2011:8). Tüm dünya ülkeleri için tehdit edici bir unsur haline gelmiştir. Bu nedenle araştırmacılar bu konuya daha fazla eğilmişlerdir.

Her ne kadar, kayıt dışı ekonominin 1970'lerin sonunda yayınlanan ve yayımlandığında önemli etkiler bırakan birkaç makale ile hızla gündeme geldiği söylene de konuya ilişkin ilk ekonomik araştırmalar 1940'lı yılların başlarına rastlar. Ancak asıl bilimsel ilgiyi Gutmann'ın 1977'de yayınlanan makalesi ile çekmeye başlamıştır. Bu nedenle 1980'lere kadar kayıt dışı ekonomi uluslararası bir olgu olarak kabul edilmemiştir. Kayıt dışı ekonomiye ilişkin ilk uluslararası konferans 1983'te Almanya'nın Bielefeld eyaletinde yapılmıştır. Tanımsal sorunlar hakkında genel ilkelere varmak, konferansın temel amaçlarından biri olmasına rağmen katılımcılar bir konsensüse varamamışlar ve çok farklı tanımlamalar kullanılmıştır (Çetintaş ve Vergil, 2003:16). OECD, Eurostat, ILO gibi uluslararası kuruluşlar tarafından yapılan tanım çalışmaları da bulunmaktadır. Eurostat tarafından benimsenen tanım ve kavramlar 1980'lerin ilk yarısında Eurostat Ulusal Hesaplar Çalışma Grubunun yaptığı çalışmaların sonucu oluşturulmuştur. Eurostat, yasal beyan edilmemiş üretken faaliyetleri kara ekonomi olarak tanımlamıştır. Bu yaklaşıma göre yeraltı ekonomisi beyan edilmemiş yasal üretim faaliyetleri (kara ekonomi) ile yasal olmayan (yasadışı) üretim faaliyetlerinden oluşmaktadır. UNECE, OECD tarafından geliştirilen saklı ekonomi tanımı ise girişimlerin kasten gizledikleri yasal üretimlerini, ev hizmetlerinde ücretle çalışan kişilerin beyan edilmeyen hizmetlerini ve yasadışı üretim faaliyetlerini içermektedir (UNECE, 1993:1).

Schneider (1986)'a göre kayıt dışı ekonomi, katma değere katkıda bulunan ve millî muhasebe geleneklerine göre millî gelire dâhil edilmesi gereken, ancak hâlihazırda kaydedilmemiş bulunan tüm ekonomik faaliyetlerdir (Erkuş ve Karagöz, 2009:128). Kayıt dışı ekonomi denilen olgu, devletin resmi GSYH tahminlerine yansımaya gelmeyen gelir yaratıcı ekonomik faaliyetlerdir. Ancak daha bilimsel olarak kayıt dışı ekonomi, “resmi GSYH’yi tahmin etmek için kullanılan mevcut istatistiksel yöntemlerce ölçülemeyen ve bu sebeple resmi GSYH hesapları dışında kalan gelir yaratıcı ekonomik faaliyetler” şeklinde tanımlanabilir (Yılmaz, 2006: 26).

Maliye Bakanlığı, Gelir İdaresi Başkanlığı, 2008-2010 yıllarını kapsayan “Kayıt Dışı Ekonomi ile Mücadele Stratejisi Eylem Planı”nda ise; “Kayıt dışı ekonomi, devletten gizlenen, kayda geçirilmeyen/geçirilemeyen ve bu sebeple denetlenemeyen faaliyetler olarak tanımlanabilir” denilmektedir (GİB, 2009:3).

2. KAYITDIŞI EKONOMİNİN NEDENLERİ

2.1. Ekonomik ve Mali Nedenler

Kayıt dışı ekonominin ekonomik ve mali nedenlerinin başında enflasyon gelmektedir. Enflasyon sonucu gelirlerinde aşınma yaşanan bireyler gelirlerini korumak için kayıt dışılığa yönelmektedir. Üreticilerin elde ettikleri gelirler reel anlamda artmasa bile nominal anlamda arttığı için artan oranlı vergi uygulanması durumunda enflasyon bireylerin hayali karlarının vergilendirilmesine neden olmaktadır. Bu durumda artan oranlı tarife düz oranlı tarifeye dönüşmektedir. Bireyler bir anlamda enflasyon vergisi ödemektedir. Bu durum enflasyon muhasebesi uygulaması yoksa üreticilerin öz sermayesinde aşınmaya yol açar. Sonuç itibarıyla mükellefler bazı işlemlerini kayıt dışına alarak daha az vergi ödemekte, bu yolla öz sermayelerini güçlendirme yoluna gitmektedirler. Ayrıca nominal miktarlar olarak belirlenen istisna ve indirimlerin zaman içinde enflasyondan dolayı erimeleri nedeniyle vergi dışı kalması gereken gelir gruplarının vergilendirilmesine ya da mevcut vergi yükünün artmasına neden olmaktadır (Aydemir, 1995:53).

Diğer taraftan işsizlik kayıt dışı ekonominin diğer nedenidir. Ekonomide yaşanan dönüşümle birlikte yaşanan sanayileşme köyden kente göçlere ve bu durumun, kentlerde yüksek işsizlik oranlarına neden olmaktadır. Kayıt dışı ekonomiye giriş çıkışların daha az maliyetli olması sebebiyle işsiz kalan bireyler kayıt dışı ekonomiye razı olmaktadır. İstihdam üzerindeki yükler nedeniyle de işveren açısından bireyleri kayıt dışı çalıştırmak maliyet avantajına dönüşmektedir.

Ekonomik istikrarsızlık ve krizler, işletmelerin ekonomik gücünü sarsıntıya uğratarak yatırımlarını ve maliyetlerini ve dolayısıyla üretimlerini azaltmaktadır. Bunları yaparken de kayıt dışı faaliyetlere yönelmek veya kayıt dışı faaliyetleri artırmak seçenekleri ile karşılayabileceklerdir (Sugözü, 2008:34).

Küçük işletmelerin ekonomi içinde ağırlıklı olması, kayıt dışı ekonomiyi etkileyen diğer faktördür. Çünkü küçük işletmelerin kayıt ve muhasebe sistemlerinin zayıflığı denetlemeyi zorlaştırmaktadır. Bazı vergiler, iş, sosyal güvenlik vb. konularla ilgili yasalar genellikle belli bir büyüklüğün altındaki işletmeleri kapsamamasına rağmen, kayıt dışı ekonomik faaliyetler daha çok küçük işletmelerde meydana gelmektedir.

Küçük işletmelerin ekonomi içinde ağırlıklı olması kayıt dışı ekonomiyi etkileyen önemli faktörlerden birisidir. Çünkü küçük işletmelerin kayıt ve muhasebe sistemlerinin zayıf olması denetlemeyi zorlaştırmaktadır. Bazı vergiler, iş, sosyal güvenlik vb. konularla ilgili yasalar genellikle belli bir büyüklüğün altındaki işletmeleri kapsamamasına rağmen, kayıt dışı ekonomik faaliyetler daha çok küçük işletmelerde meydana gelmektedir.

Tarım sektörü yapısal özelliklerinden dolayı izleme ve denetlemenin zor olduğu bir sektördür ve bu nedenle kayıt dışılığa elverişli niteliktedir. Tarımda aile işletmesi yapısından, küçük ve orta boy işletme aşamasına geçilememesi, bu kesimin rekabetten uzak faaliyetini sürdürür olmasına, tarımın vergi dışı kalmasına neden olmaktadır.

Ayrıca bu kesimle bağlantısı olan sanayi ve hizmet sektörünün de kendiliğinden vergi dışı kalmasına veya ödemesi gerekenin altında vergi öder halde gelmesine yol açmaktadır (Şengül, 1997:210). Gelişmekte olan ülkelerde tarım sektörünün GSYH içindeki payını düşürmeye yönelik politikalar bu sektörde çalışan bireylerin işsiz kalmasına sebep olmaktadır. Bu sektörde istihdam edilen kişilerin kalifiye eleman olmaması kayıt dışında istihdam edilmelerine neden olmaktadır (İkiz, 2000: 22).

Kayıt dışı ekonomide genel olarak nakit para kullanımının daha çok tercih edildiği kabul edilmektedir. Faaliyetlerin nakit para ve takas yoluyla yapılması ödeme delillerini ortadan kaldırmaktadır. Kredi kartı gibi kayıt altına alınmayan kolay olduğu ödeme araçlarına yönelmek kayıt dışı ekonomi ile mücadele açısından önemlidir.

Gelir dağılımındaki adaletsizlik, düşük gelir grubunun genişliği ve orta gelir grubu üyelerinin nispi olarak azlığı kayıt dışılık sebepleri arasındadır. Gelirin düşüklüğü ve fakirlik, bireyleri kayıt dışı faaliyetlerde bulunmaya zorlayan bir faktördür. Kayıtlı bir işten elde edilen gelir, belirli bir yaşam düzeyi için yeterli olmadığı durumda bireyler ikinci bir işte çalışarak kayıt dışına sebep olmaktadır. Özellikle kırsal kesimdeki kadın ve çocukların kayıt dışı ekonomik faaliyetlerde bulunduğu görülmektedir (Us, 2004:11).

Vergi oranları ile kayıt dışı ekonomi arasında doğru yönlü bir ilişki bulunmaktadır. Ağır vergiler, üretici ve tüketicilerin karar ve davranışları üzerinde etkide bulunarak sonuçta tüketim, tasarruf, yatırım, risk alma ve çalışma gayretini olumsuz yönde etkiler (Aktan, 2000:10). Ağır vergi yükleri kaçırılan gelirin faydasını artırdığı için mükellefler vergi kaçakçılığına yönelirler. Kayıt dışı ekonominin boyutlarının, vergi oranlarının yüksek olduğu gelişmekte olan ülkelerde, vergi oranlarının düşük olduğu gelişmiş ülkelere nazaran daha büyük olması bu ilişkiyi ortaya koymaktadır.

Ayrıca dolaylı vergilerin vergi hasılatı içinde artışı göstermesi vergilemenin genel olarak adaletsiz hale gelmesine sebep olmaktadır. Bu durum, vatandaşların tersine artan oranlı vergilerden kurtulmak için belgeye dayalı olmaksızın alım satım yapmalarını teşvik ederek, bir taraftan kayıtlı ekonomik faaliyetlerce üretilen mal ve hizmetlerin muamele aşamasında kayıt dışı kalması sebebiyle vergi kaybı doğurmalarına, diğer taraftan kayıt dışı ekonomik faaliyetlerce üretilen mal ve hizmetlerin kolaylıkla kendisine piyasada yer bulmasına olanak sağlamaktadır (Yılmaz, 2006:87)

2.2.İdari ve Hukuki Nedenler

Rüşvet, kamu görevlilerinin kamusal mal ya da hizmetlerin arz edilmesinde görev ve yetkilerini kötüye kullanarak muhatap oldukları kişi ve kurumlara ayrıcalıklı işlem yapmaları ve bu suretle para ve/veya diğer şekillerde menfaat elde etmelerini ifade eder (Yılmaz, 2006:91). Rüşvetin sonucu olarak ortaya çıkan yolsuzluk, kamu çıkarlarının özel çıkarlar nedeniyle kötüye kullanılmasıdır. Bu durum kamu görevlilerinin yetkilerinin geniş, buna karşın sorumluluklarının sınırlı olmasından kaynaklanır. Bunun yanı sıra yakalanma ve cezalandırılma ihtimalinin düşüklüğü de yolsuzluğun ortaya çıkmasında önemli bir etkidir.

Bürokrasi nedeniyle harcanan zaman ve masraf, kayıtlı sektörde kalmak için ek maliyete sebep olmaktadır. Bürokratik formalitelerin fazlalığı da işletmelerin kayıt dışında kalmayı tercih etmelerine sebep olabilmektedir.

2.3.Sosyolojik ve Psikolojik Nedenler

Ekonomik büyüme oranının üzerinde gerçekleşen nüfus artışı ekonomide işsizlik sorununu gündeme getirmektedir. Bu durumda işsiz kalan bireyler daha az ücretle sosyal güvenlik güvencesi olmadan çalışmaya razı olmaktadır. Ayrıca düşük ücretle çalışan bireyler geçimini sağlayamadığı için ek işte çalışmak zorunda kalmaktadır. Bu da kayıt dışı ekonomiyi ayrıca büyütmektedir.

Diğer taraftan eğitim düzeyi kayıt dışı ekonominin oluşumunda bir etkidir. Eğitimli bireyler sendikalı ve sigortalı, başka bir deyişle kayıtlı olmanın avantajlarını, bilinçli tüketiciler de kayıtlı sektör mal ve hizmetlerine karşı getirilen tüketici haklarını daha iyi değerlendireceklerdir. Diğer taraftan eğitim düzeyi arttıkça bireyler vergi sistemini daha iyi değerlendirirler. Vergi yükünün dağılımı konusunda olumsuz bir görüşe sahip olurlarsa vergiyi ödememe yoluna gidebilirler. Ayrıca eğitim düzeyinin yüksek olması bireylerin vergiye ilişkin yasalarda var olan boşlukları daha kolay tespit etmelerine neden olur. Bu nedenle gelirlerini vergi dışına kaçırmaya olanağı daha fazladır.

Diğer taraftan, ne kadar vergi toplanacak, vergi konularının neler olacağı, hangi kesimden ne kadar vergi alınacağı siyasi bir karardır. Bu durumda politikacılar oy kaygısıyla bazı seçmen gruplarının kayıt dışı olarak faaliyet göstermesine göz yummaktadır. Bu durumda kayıt dışı

ekonomi siyasilerin korumasına girmektedir. Bu şekilde meydana gelen kayıt dışı faaliyetleri ortadan kaldırmak daha zordur.

2.4. Kayıt Dışı Ekonominin Olumsuz Etkileri

Kayıt dışı ekonominin olumsuz etkileri aşağıdaki başlıklar altında özetlenebilir:

1. Kayıt dışı ekonominin en olumsuz etkilerinden bir tanesi vergi gelirlerinin azalmasına sebebiyet vermesidir. Vergi, ödeyen bakımından bir yük, devlet açısından ise bir gelirdir. Bu açıdan, vergi kaçakçılık bu yola başvuran kişilerin vergi yükünü azaltırken, devleti ise gelir kaybına uğratar.
2. Kayıt dışı ekonomi nedeniyle istihdamın kayıt dışı sağlanması, her şeyden önce sosyal güvenlik sisteminin etkinliğini bozmaktadır. Kayıt dışı ekonominin yüksek olması durumunda sosyal güvenlik kurumları yeterli prim toplayamaz hale gelmekte ve finansman sorunu yaşamaktadır.
3. Kamu kesiminin ekonomideki büyüklüğü, kamu harcamalarının GSYH'ye oranlanmasıyla bulunur. Devletin kayıt dışı ekonomi sonucunda yeterli gelir elde edememesi harcamaları finanse edememesine neden olmaktadır. Devlet para basma ve borçlanma yoluna başvurmak istemiyorsa kamu harcamalarını kısmak zorunda kalacaktır. Bu durumda devlet görevlerini yerine getiremez hale gelebilir. Böylece kamu kesiminin ekonomi içindeki payı küçülecektir.
4. Kayıt dışı ekonomi, kurumsallaşan ve tamamen kayıtlı olarak çalışan işletmeler üzerinde olumsuz etkiler oluşturmaktadır. Sektörler arası rekabet şartları bozulmakta, haksız rekabetle karşılaşmaktadır. Kayıtlı çalışan işletmeler yüksek maliyetlere katlanmak zorunda kalmaktadır.
5. Yatırımcı haksız rekabetin olmadığı, kurumsallaşmış düzenli bir ekonomik altyapıya sahip ve üretim teknolojilerini geliştirilebileceği bir ortam içinde yatırımlarını gerçekleştirmek ister. Kayıt dışı ekonomi haksız rekabet, plansızlık, güvensizlik, belirsizlik gibi sonuçları ile istenilen yatırım ortamının gelişmesine zarar vermektedir. Özellikle üretim yapan işletmeler bu hususlarla ilgilendiği için bu eksikliklerin olması yabancı yatırımcıları yatırım yapmalarını engelleyecektir.
6. Kayıt dışı ekonomi GSYH, istihdam, fiyatlar, büyüme oranı, gelir dağılımı, dış ticaret rakamları gibi temel ekonomik göstergelerin doğru olarak belirlenmesini veya tahmin edilmesini zorlaştırır.
7. Kayıt dışı ekonomi söz konusu iken gelir dağılımındaki adalet, kayıt dışı ekonominin olmadığı duruma göre daha da bozulur. Kayıt dışı ekonomide faaliyette bulunanlar kayıtlı ekonominin gerektirdiği yükümlülükleri yerine getirmezler ancak kamu harcamalarından faydalanırlar. Bu durumda gelirlerinde herhangi bir azalma olmadan fayda elde etmeleri gelir dağılımında adaletsizliğe yol açar.

3. KAYITDIŞI EKONOMİYİ TAHMİN ETME YÖNTEMLERİ

Kayıt dışı ekonominin ölçülmesinde; doğrudan ölçme yöntemleri, dolaylı ölçme yöntemleri ve karma yöntemler kullanılmaktadır.

3.1. Doğrudan Ölçme Yöntemleri

Doğrudan ölçme yöntemlerinde kayıt dışı ekonominin büyüklüğü, anket uygulamalarıyla tahmin edilmeye çalışılmaktadır. Ancak kayıt dışılık yasal olmayan faaliyetleri içerdiği için verilen cevapların ne kadar güvenilir olacağı konusunda tartışmalar bulunmaktadır. Çünkü kişiler yasal olmayan faaliyetlerini kayıt dışılığın doğası gereği gizleme eğilimi içindedirler. Dolayısıyla anket

teknikğine dayalı doğrudan ölçme yöntemleri ile kayıt dışılığı hesaplamak güvenilirliğini azaltmaktadır.

3.1.1. Basit Parasal Oran Yaklaşımı

Parasal tabanlı ilk yaklaşım Cagan (1958) çalışmasından etkilenen Gutmann (1977) tarafından geliştirilmiştir. Gutmann (1977) bankalar dışındaki, dolaşımdaki para miktarının vadesiz mevduatlardan çok hızlı bir şekilde arttığını ifade eder ve nakit para yalnızca kayıt dışı ekonomideki işlemler için uygun olduğundan, bu eşitsizliği kayıt dışı ekonominin bir yansıması olarak görür.

Bu yöntemde kullanılan değişiklikler aşağıda ifade edilmektedir.

C: Dolaşımdaki toplam para miktarı

Cr: Kayıtlı ekonomide kullanılan nakit para miktarı

Cu: Kayıt dışı ekonomide kullanılan nakit para miktarı

D: Toplam vadesiz mevduat

Dr: Kayıtlı ekonomide kullanılan vadesiz mevduat miktarı

Du: Kayıt dışı ekonomide kullanılan vadesiz mevduat toplamı

kr: Kayıtlı ekonomide nakit para / vadesiz mevduat oranı

ku: Kayıt dışı ekonomide nakit para / vadesiz mevduat oranı

Yr: Kayıtlı nominal milli gelir seviyesi

Yu: Kayıt dışı gelir seviyesi

vr: kayıtlı ekonomide paranın gelir dolaşım hızı

vu: kayıt dışı ekonomide paranın gelir dolasım hızı

β : Kayıtlı ekonomi dolaşım hızı / kayıt dışı ekonomi dolaşım hızı

Bu değişkenlerin kullanımı şu şekildedir:

$$C = Cr + Cu \quad (1)$$

$$D = Dr + Du \quad (2)$$

$$kr = Cr / Dr \quad (3)$$

$$ku = Cu / Du \quad (4)$$

$$vr = Yr / (Cr + Dr) \quad (5)$$

$$vu = Yu / (Cu + Du) \quad (6)$$

$$\beta = vr / vu \quad (7)$$

(1) ve (2) nolu denklemlerde yer alan dolaşımdaki para miktarı ve vadesiz mevduatlar kayıtlı ve kayıtdışı sektörün ortak değişkenidir. (3) ve (4) nolu denklemlerde kr ve ku olarak tanımlanan değerler diğer değişkenlerin sabiti olarak belirtilir. Benzer şekilde (5) ve (6) nolu denklemler her iki sektördeki gelir paranın dolaşım hızını ifade eder. Yu için denklemini çözebilmek amacıyla modelin diğer değişkenler olan C, Y ve D değişkenlerinden faydalanılır. Değişkenler yerine konup tekrar düzenlendiğinde aşağıdaki eşitlik oluşur.

$$Y_u = \frac{1}{\beta} * Y_r * \frac{(k_u + 1) * (C - k_r D)}{(k_r + 1) * (k_u D - C)} \quad (8)$$

Bu denklem, bildirilmeyen gelirin Y_u , C , D 'nin gözlenen değişkeni ve β , k_u ve k_r 'nin fonksiyonu olduğunu ifade eder. Bu yöntemin kullanılması için oluşturulan varsayımlar şu şekildedir (Feige, 1986: 771):

1. Kayıt dışı ekonomideki işlemler sadece nakit para ile yapılmaktadır. Çek, banka kartı, gibi ödeme araçları kayıt dışı ekonomide kullanılmamakta ayrıca mevduat hesaplarından ödeme yapılmamaktadır. Böylece $DU=0$, $k_u=\infty$ ve $D=Dr$ olmaktadır.

2. Paranın dolaşım hızı kayıtlı ve kayıt dışı sektörde aynıdır. Yani $v_u = v_r$ olduğundan $\beta = 1$ dir.

3. Dolaşımdaki paranın vadesiz mevduatlara oranı C/D , kayıt dışı ekonominin boyutundaki değişiklikler hariç sabittir. Yani $k_u=k_r$ bütün dönemler için aynı olduğundan $k_u=k_r=C_r/Dr$ de bütün dönemler için sabittir .

4. Kayıt dışı ekonominin var olmadığı bir dönem mevcut olduğu varsayılır (Feige, 1979: 6).

Bu varsayımlar altında model tekrar ele alındığında (9) nolu eşitlik oluşur:

$$Y_u = Y_r * \frac{(C - k_r * D)}{(k_r + 1) * D} \quad (9)$$

Türkiye’de kayıtdışılığın basit parasal oran yöntemiyle tahmini Tablo 1’de verilmiştir. Tablo 1’den de görüleceği üzere kayıt dışı ekonominin GSYİH’ya oranı son yıllarda azalmaya başlamıştır. Özellikle kriz yıllarını takip eden dönemlerde kayıt dışılık artmaktadır.

Tablo 1: Kayıt dışı Ekonominin Basit Parasal Oran Yaklaşımı İle Tahmini

Yıl	Vadesiz Mevduatlar (D)	Dolaşımdaki Para (C)	(C/D) $k_0=0.597$ 69	C_r $k_0 * D$	GSYİH (Y_r)	Paranın Dolaşım Hızı (v_r) $(Y_r + Y_u / D + C)$	Kayıtdışı Ekonomi (Y_u) $Y_r * \frac{(C - k_0 * D)}{(k_0 + 1) * D}$	Kayıtdışı Ekonomi/ GSYİH (%)
1998Q1	874067	711520	0.81403	522421.1052	13216010	9.44	1789574.001	13.5
1998Q2	1104693	806380	0.72995	660263.9592	15629441	8.85	1293912.105	8.3
1998Q3	1430047	908493	0.63528	854724.7914	20852112	9.13	490716.1388	2.3
1998Q4	1504615	1057864	0.70308	899293.3394	20505584	8.53	1352616.334	6.6
1999Q1	1411636	1676601	1.18770	843720.7208	19275278	8.55	7118123.86	36.9
1999Q2	1641031	1249621	0.76148	980827.8184	23401020	8.92	2399060.98	10.3
1999Q3	1845857	1512903	0.81961	1103250.27	30161687	10.23	4189656.963	13.9
1999Q4	2794042	1887153	0.67542	1669970.963	31757931	7.11	1545070.176	4.9
2000Q1	2957141	1951389	0.65989	1767453.604	33363460	7.06	1298881.103	3.9
2000Q2	3439481	2287779	0.66515	2055743.399	38344610	6.98	1619090.298	4.2
2000Q3	3777746	2670065	0.70678	2257921.007	48240935	7.99	3294101.475	6.8
2000Q4	4352301	3196942	0.73454	2601326.785	46709016	6.72	4000853.19	8.6
2001Q1	5115811	3057713	0.59769	3057669.077	44416756	5.43	238.6895639	0.0
2001Q2	5801403	3835182	0.66107	3467440.559	55122680	5.95	2186980.442	4.0
2001Q3	5759932	4467366	0.77559	3442653.757	71044318	7.72	7910773.589	11.1
2001Q4	6905869	4462913	0.64624	4127568.843	69640328	6.31	2116597.374	3.0
2002Q1	6155924	4922485	0.79963	3679334.216	69461341	7.06	8779681.452	12.6
2002Q2	6861900	5911345	0.86147	4101289.011	78985100	7.20	13040607.78	16.5

2002Q3	8144924	6131837	0.75284	4868139.626	101975294	7.84	9902755.345	9.7
2002Q4	8928269	6899360	0.77275	5336337.099	100054355	7.01	10963244.71	11.0
2003Q1	7577268	7496072	0.98928	4528857.311	98040157	8.10	24029534.45	24.5
2003Q2	9310018	8204918	0.8813	5564504.658	105708998	7.11	18764560.23	17.8
2005Q1	16046985	13473621	0.83963	9591122.465	141085930	5.50	21365181.95	15.1
2005Q2	18482050	15171903	0.82089	11046536.46	153763755	5.21	21481836.82	13.9
2005Q3	19199530	17284665	0.90026	11475367.09	181572348	5.92	34386486.05	18.9
2005Q4	25275958.1	18193450.3	0.71979	15107187.4	172509679	4.27	13183896.82	7.6
2006Q1	22960462.9	18872606.9	0.82196	13723239.07	160072572	4.36	22469594.54	14.1
2006Q2	25631056.3	21620534.3	0.84352	15319426.04	183652122	4.48	28258650.89	15.4
2006Q3	24541591.3	21934191.2	0.89375	14668263.7	213295396	5.44	39525271.19	18.5
2006Q4	24522090.4	24439415.7	0.99662	14656608.21	201370695	5.14	50281395.65	24.9
2007Q1	21938407.3	20704685.7	0.94376	13112366.66	187950694	5.36	40711614.42	21.7
2007Q2	25034929.3	23180863.1	0.92594	14963126.89	203279705	5.08	41764269.09	20.5
2007Q3	25179400.4	24610289.9	0.97739	15049475.83	232256566	5.77	55197896.26	23.8
2007Q4	29725334.3	25008369.5	0.84131	17766535.06	219691456	4.63	33499632.93	15.2
2008Q1	29914256.8	26125712.2	0.87335	17879452.15	215605654	4.51	37200090.05	17.2
2008Q2	31098573.4	27070287.4	0.87046	18587306.34	239363433	4.82	40866822.57	17.1
2008Q3	33236931.5	32077853.8	0.96512	19865381.59	262392170	4.94	60344622.43	22.9
2008Q4	33062653	29271922.4	0.88534	19761217.07	233172993	4.41	41981534.71	18.0
2010Q4	59558427	44346900	0.74459	35597476.23	295780856	3.11	27196394.39	9.2
2011Q1	57133869	45813721	0.80186	34148342.16	289198028	3.17	36957754.52	12.8
2011Q2	64718210	49395541	0.76324	38681426.93	317048480	3.06	32851899.14	10.4
2011Q3	62912542.8	51830779	0.82385	37602197.71	350597825	3.49	49629354.9	14.2
2011Q4	65369351.8	49505734	0.75732	39070607.88	341217671	3.26	34092598.84	9.9
2012Q1	58924226.5	47790459.6	0.81104	35218420.94	327995443	3.48	43801064.39	13.3
2012Q2	66488948.6	51249904.2	0.77080	39739779.69	349630197	3.29	37883014.28	10.8
2013	67755894	105579273	0.641754	63103676	1809713087	3.18	114295364.9	7.31
2014	77420141	125046754	0.61913	74739194	2044465876	3.05	62825097.85	5.08
2015	94464630	130607305	0.723272	78062680	2337529940	3.12	420748619.2	17.90

Kaynak: www.tcmb.gov.tr , Erişim Tarihi:08.02.2017.

3.1.2. Vergi Denetimi Yaklaşımı

Kayıt dışı ekonominin tahmininde vergi incelemeleri sonucunda mükelleflerin beyan etmediği gelir tutarı esas alınarak işlem yapılmaktadır. Daha açık bir şekilde ifade edilecek olursa vergi denetimleri yoluyla kayıt dışı ekonomiyi ölçme, vergi incelemeleri sırasında mükelleflerin beyan etmediği gelirlerin tespit edilmesi ile ortaya çıkan matrah farklılıklarının kayıt dışı ekonominin büyüklüğünü yansıttığı varsayımından yola çıkılarak oluşturulmuş bir yaklaşımdır (Us, 2004: 17). Bu yöntemin varsayımlarına göre, incelenen matrahın tamamının kurumlar vergisi, gelir vergisi ve KDV ile ilgili olduğu kabul edilmektedir. Ayrıca ortalama vergi oranı (vergi yükü); toplam vergiler/GSMH olarak dikkate alınmaktadır (Temel ve diğerleri, 1994: 21).

Tam olarak kayıt dışı ekonominin ölçümünü değilse de, ekonomik faaliyetlerin vergilendirilemeyen bölümünü ölçmeye yarayan bu yöntemde, vergilendirilmediği halde milli gelir büyüklüğü içerisinde yer alan bazı faaliyetler bu yöntemin içinde değildir (Işık ve Acar, 2003: 124). Örneğin; bir mal ve hizmetin satışı vergilendirilmediği halde üretimi milli gelir hesabında dikkate

alınmıyor olabilir. Burada Maliye Bakanlığı hesaplarında yer alan, ancak çeşitli nedenlerle vergi alınamayan ekonomik faaliyetler tahmin edilmeye çalışılmıştır. Bulunan değerler hem vergilendirilmeyen hem de kayıt dışı ekonomiyi kapsayacağı gibi vergilendirilmeyen ancak kayıt içerisinde yer alan değerleri de kapsayabilir (Temel ve diğerleri, 1994: 13).

Ayrıca, vergilendirilmesi zorunlu olduğu halde vergi dışı bırakılan işlemler söz konusu olabilmektedir. Bu sebeple, vergi kayıp ve kaçakçılığına sebep olan kayıt dışı ekonomi, yasalarla kayıt dışı bırakılmasına izin verilen faaliyetlerden doğan vergi kayıpları, bir diğer deyişle muafiyet ve istisnalardan doğan vergi kayıpları ve kayıtlara geçirilmesi zorunlu olduğu halde iradi olarak kayıt dışı bırakılan olay ve işlemlerden doğan vergi kayıp ve kaçakları, bir başka deyişle, iradi olarak vergi vermemek veya daha az vergi vermek amacıyla yaratılan gelirden oluşur (Us, 2004: 18).

Kayıt dışı ekonominin belirlenmesinde kayıt altına alınmayan yani saklı yapılan bir eylem tahmin edilmeye çalışıldığından tahmin yöntemlerinin de üstünlükleri gibi zayıf yönleri de mevcuttur. Birçok ülkede olduğu gibi Türkiye’de de vergi mükellefleri vergiye tabi gelirlerini beyan etmektedirler. Vergiye tabi gelir miktarı veya vergi beyannamesi ilgili vergi hukukunu yanlış anlama, hesaplama hataları veya vergi kaçırma nedeniyle yanlış olabilir. Vergi dairesinin amacı denetim mükellefleri ve vergi beyannamelerinden kaynaklanan sorunu çözmektir (Öğünç ve Yılmaz, 2000: 10). Bunun yanı sıra, vergi denetimi için mükelleflerin seçimi de rastgele yapılmamaktadır. Bu nedenle tahminler belirtilmiş olan kayıt dışı ekonominin sadece bir kısmı yansıtmaktadır (Halıcıoğlu, 1999: 7). Ayrıca Türkiye’de Maliye Bakanlığı vergi denetim elemanlarının sayısının yetersiz oluşu gözetim veya denetim eksikliği nedeniyle incelenebilen mükelleflerin oranının yaklaşık yüzde 4 olduğundan güvenilir sonuçlar elde edilemez.

Türkiye’de kayıtdışı vergi denetimi yöntemi ile tahminini Tablo 2 vermektedir.

Tablo 2: Kayıt dışı Ekonominin Vergi Denetimi Yaklaşımı ile Tahmini

Yıl	İncelenen Matrah (1)	Bulunan Matrah Farkı (2)	Matrah Farkı Oranı (3)	Gelir+Kuruml ar+KDV Tahsilatı (%) (4)	Vergi Kaçağı (5)	Kayıtdışı Ekonomi	Kayıtdışı Ekonomi/ GSYH (%)
1998	176342988	684220838	38.8	3458045	134174115.1	1024229886	14.5
1999	1266777870	1043797167	80.9	6955218	563311724.5	3966983975	37.9
2000	3621021663	1987099014	54.8	10650410	584459889.5	3675848362	22.0
2001	7289622510	13478317678	184.4	16949318	3126975159	18951364600	78.8
2002	13863392055	7971330648	57.4	27693949	1592378139	9366930230	26.7
2003	25563105271	18834977142	73.6	39693356	2924608778	15808696099	34.7
2004	22124052747	18712916620	84.5	52740205	4460860178	24645636341	44.0
2005	32548467217	38715354165	118.9	63634160	7569078522	41136296316	63.3
2006	46796638680	47419382413	101.3	72499945	7346489056	36917030434	48.6
2007	63409073436	30450980150	47.1	109241140	5246094298	25842829052	30.6
2008	78838889618	211092889340	267.7	123154764	32974963365	1648750000000	173.4
2009	12503952419	97972236206	78.0	126889413	9897490726	48046071487	50.4
2012	32274416000	131000851812	4.06	204939340	831848781	16803345377	10.70
2013	33704500000	536749589840	15.92	234038952	3727070310	75659527305	41.80
2014	36064500000	393780044910	10.92	256765377	2803364386	54945941967	26.87
2015	45209700000	467499811220	10.34	296249129	3063215993	60957998277	26.07

--	--	--	--	--	--	--	--

Kaynak: GİB, 2016.

Tablo 2’deki sonuçlar, bu yöntem ile bulunan kayıtdışılık oranının basit parasal yöntemle göre daha yüksek olduğu gerçeğini ortaya koymaktadır. Bununla birlikte, basit parasal yöntemde bulunan sonuçlara benzer olarak vergi denetimi yönteminde de son yıllarda kayıtdışılık oranının azaldığı ve kriz yıllarında arttığı görülmektedir.

5. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Bu çalışmada, 1998Q1-2015Q4 döneminde kayıt dışı ekonomi ve vergi kaçağı tahmin edilmeye çalışılmıştır. Tahmin etmek için basit parasal oran ve vergi denetimi yaklaşımı kullanılmıştır. Bu yöntemlerin sonucunda, Türkiye’de kayıt dışı ekonominin GSYH’ye oranının yaklaşık %25 ile %50 civarında olduğu tahmin edilmiştir. Ayrıca, bu oranın giderek azaldığı belirlenmiştir. Ancak, OECD ülkeleriyle karşılaştırıldığında Türkiye’de kayıt dışı ekonominin oldukça yüksek olduğu ortaya çıkmaktadır. Bunun en önemli nedenleri arasında vatandaşlardaki vergi bilinçsizliği ve denetimdeki yetersizlikler olduğu düşünülmektedir. 2008 küresel ekonomik krizinden sonra politika yöneticilerinin istidamı ve vergi kaçağını azaltmak için uyguladığı politikalara rağmen kayıt dışı ekonomide sınırlı azalma görülmesi vatandaşların vergi konusunda bilinçsiz olduğunu göstermektedir. Bunun için vatandaşlarda küçük yaşlardan başlanarak vergi bilincinin kazandırılması kayıt dışı ekonomiyi önemli derecede azaltması beklenmektedir.

KAYNAKÇA

- Aktan, C.C. (2000), *Vergi Dışı Piyasa Ekonomisi*, Ankara: TOSYÖV Yayınları.
- Altuğ, O.,(1999), *Kayıt dışı Ekonomi*, Türkmen Kitabevi, İstanbul.
- Aydemir, Ş., (1995), *Türkiye’de Kayıt dışı Ekonomi*, HUD, İstanbul.
- Çetintaş, H.,ve VERGİL, H.,(2003), “Türkiye’de Kayıt dışı Ekonominin Tahmini”, Doğu Üniversitesi Dergisi, 4 (1), s. 15-30.
- Erkuş, H., ve KARAGÖZ, ., (2009), “Türkiye’de Kayıt dışı Ekonomi ve Vergi Kaybının Tahmini”, Maliye Dergisi, 156, 126-140.
- Feige, E. L. (1986), Re-examination of Underground Economy in the United States: A Comment on Tanzi. IMF Staff Papers, 33(4), 768-81.
- Feige, E. L. (1979), How Big is the Irregular Economy?. Challenge, 22(5), 5-13.
- GİB (2009). http://www.gib.gov.tr/fileadmin/beyannamerehberi/Kayit_disi_2009tr.pdf ,08.01.2013.
- Gutmann, P. M. (1977), The Subterranean Economy, Financial Analysts Journal,33(6), 26-34.
- Halıcıoğlu, F. (1999), *The Black Economy in Turkey: an Empirical Investigation*. The Review of Political Sciences of Ankara University, 53, 175-191.
- Işık, N., ACAR M. (2003), “Kayıtdışı Ekonomi: Ölçme Yöntemleri, Boyutları, Yarar ve Zararları Üzerine Bir Değerlendirme”, Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, (21),117-136.
- İkiz, Salih A. S. (2000), Kayıtdışı Ekonomi ve Türkiye’de Ekonomik Büyüme Üzerine Etkileri. Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Öğünç, F.,YILMAZ, G. (2000), “Estimating the Underground Economy in Turkey”, The Central Bank of the Republic of Turkey, Discussion Paper,

<http://steconomice.uoradea.ro/leonardo3/pdf/ESTIMATING%20THE%20UNDERGROUND%20ECONOMY%20IN%20TURKEY.pdf>, Erişim Tarihi:04.03.20179

- Schneider, F. (1986), “Estimating the Size of the Danish Shadow Economy Using the Currency Demand Approach: An Attempt”, *Scandinavian Journal of Economics*, 88 (4), 643-668.
- Savaşan, F. (2011), *Türkiye’de Kayıtdışı Ekonomi ve Kayıtdışılıkla Mücadelenin Serencamı*. Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı, 35, 3-38.
- Sugözü, H. İ. (2008), “Kayıt Dışı Ekonomiyi Önlemede Vergi Politikaları (1980–2004 Türkiye Örneği)”, (Yayınlanmış) Doktora Tezi, Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Şengül, S. (1997), *Bir Hurafe Kayıtdışı Ekonomi (Vergi Sistemi ve Vergi İdaresinin İç Yüzü)*, Ankara: İmaj.
- Temel, A., Şimşek, A., & Yazıcı, K. (1994). Kayıtdışı Ekonomi, Tanımı, Tespit Yöntemleri Ve Türk Ekonomisindeki Büyüklüğü. *İktisat İşletme ve Finans*, 9(104), 10-33.
- Unece; (1993), “Review of Concepts and Definations for Use in Statistics of Hidden and Informal Economy”, Joint OECD/UNECE Meeting of National Account Expert, Paris.
- Us, V. (2004), “Kayıtdışı Ekonomi Tahmini Yöntem Önerisi: Türkiye Örneği”, *Tartışma Metni, Türkiye Ekonomi Kurumu*, (17), 3-11.
- Yılmaz, A. G. (2006), *Kayıt Dışı Ekonomi ve Çözüm Yolları*, İSMMO Yayını, Mart Matbaacılık, İstanbul.